

Mitől jó az irónia?*

A humorérzék szerepe az irónia létrehozásában és megértésében

1. Bevezetés. Az irónia jelenségének vizsgálata az utóbbi években nemcsak a nyelvészeti pragmatikában, hanem a kognitív pszichológiában és a kognitív nyelvészetben is egyre inkább előtérbe került (l. pl. GIBBS–COLSTON eds. 2007). A tanulmány ebbe a diskurzusba az irónia és a humorérzék közötti összefüggés empirikus vizsgálatával kíván bekapcsolódni.

Kutatásunk az irónia népi kategóriájából indul ki, vagyis azt tekintjük iróniának, illetve ironikusnak, amit az emberek iróniának, illetve ironikusnak tartanak (l. ehhez SVINDT 2007). Kérdésfeltevéseinkben ugyanakkor érvényesítjük a funkcionális kognitív pragmatika iróniaértelmezésének (l. TÁTRAI 2011: 190–204, 2017: 1053–1057) egyes elméleti és módszertani háttérfeltevéseit. Eszerint 1. az irónia spontán módon, különösebb tanulás nélkül elsajátítható jelensége a nyelvi megismerésnek; 2. az irónia alkalmazása a kontextusfüggő implicit értékelést teszi lehetővé; 3. egy nyelvi konstrukció ironikusságának értelmezése fokozat kérdése; 4. az irónia emergens módon aknázza ki a nyelvi megismerés egyik alapvető jellemzőjét, a reflexivitást (vö. VERSCHUEREN–BRISARD 2009), közelebbről a részvevők metapragmatikai tudatosságát (l. VERSCHUEREN 1999: 187–198; TÁTRAI 2017: 1038–1058). Korpusznyelvészeti analógiát alkalmazva tehát az mondható el a vizsgálatról, hogy amíg az adatkezelés vonatkozásában használatvezéreltnek tekinthető (azt kezeli ironikus adatként, amelyet a válaszadók annak tartanak), addig az elemzés vonatkozásában (mivel annak során már alkalmaz teoretikus előfeltevéseket) használatalapúság jellemzi (vö. SIMON 2018: 4–6).

A kutatás kiinduló hipotézise szerint a humorérzék pozitív korrelációban áll mind az irónia produkciójával, mind annak megértésével. Az empirikus vizsgálat kétlépcsős: két, egymásra épülő online kérdőíves vizsgálatban mérjük a humorérzék összefüggését egyfelől az irónia létrehozásával, másfelől a megértésével. A vizsgálatban a humorra való képesség méréséhez sztenderd tesztek alkalmazunk

* Köszönettel tartozunk névtelen bírálóink gondos és alapos bírálatáért és hasznos kritikai megjegyzéseikért. A tanulmány elkészítésében TÁTRAI SZILÁRDot az NKFI K 129040 sz. pályázata támogatta.

(Humor Styles Questionnaire, MARTIN 2003). Az irónia produkciójának és felismerésének vizsgálata pedig 15 képi stimulus segítségével történik, amelyhez az első kérdőív kitöltőitől ironikus képaláírásokat kértünk, hogy ezek ironikusságát a második kérdőív kitöltőivel megítélthessük.

2. Elméleti háttér. A tanulmányban a funkcionális kognitív pragmatika perspektíváját érvényesítve fogalmazzuk meg kérdéseinket, és az irónia metapragmatikai természetére kívánjuk ráirányítani a figyelmet. A metapragmatikai tudatosság fogalma alatt a diskurzus résztvevőinek az általuk folytatott nyelvi tevékenységhez, illetve az annak közegében zajló dinamikus jelentésképzéshez történő reflexív viszonyulását értjük (l. VERSCHUEREN 1999: 187–198; TÁTRAI 2011: 119–125, 2017: 1038–1058). Abból indulunk ki, hogy az irónia a maga sajátos módján a nyelvi megismerés egyedülálló lehetőségére támaszkodik: az emberek azon képességére, hogy reflexíven tudnak viszonyulni a különféle nyelvi konstrukciókhoz és a velük összefüggő kognitív folyamatokhoz, illetőleg szociokulturális elvárásokhoz. Olyan pragmatikai keretelmélet kialakításához, illetve működtetéséhez kívánunk hozzájárulni, amely szerint az irónia egy nyelvi kifejtett (és így valamilyen kiindulópontból megkonstruált) reprezentáció felülírása egy olyan – inkább implicit, mint explicitté tett – kiindulópontból, amely megkérdőjelezi, de legalábbis relativizálja az adott nyelvi reprezentációhoz kapcsolódó kiindulópont értelmezés- és értékelésbeli megfelelését a résztvevők által feldolgozott kontextuális körülmények között (TÁTRAI 2017: 1053–1057, l. még TÁTRAI 2008, 2011: 190–204). Mindez azt jelenti, hogy a rejtett metapragmatikai reflexióként funkcionáló irónia sajátos módon aknázza ki a perspektivizációban, vagyis a nézőpont áthelyezésében rejlő lehetőségeket (vö. SANDERS–SPOOREN 1997). Egy nyelvi konstrukció ironikus értelmezésének ugyanis alapvető feltétele és velejárója annak tudatosulása, hogy az aktuális beszélő az adott módon fogalmilag megkonstruált nyelvi reprezentáció erejéig elhárítja magától, hogy az ott mondottak érvényességéért felelősséget vállaljon. Az iróniához szükség van azonban annak az értelmezésbeli, értékelésbeli távolságnak a tudatosítására is, amely az éppen szóba kerülő dolog értelmezésének, értékelésének vonatkozásában elválasztja a megnyilatkozó perspektíváját az adott nyelvi konstrukcióval érvényre jutó perspektívától.

2.1. A kutatás alapfeltevései. A fentiekben néhány kulcsfogalom bevonásával igyekeztük kontúrossá tenni azt az iróniaértelmezést, amely a tanulmányban ismertetett empirikus vizsgálatot motiválta. Mindehhez azonban azt is hozzá kell tenni, hogy a funkcionális kognitív nyelvészet kiindulópontját érvényesítő keretelmélet az elmélet és az empiria kölcsönviszonyát, kölcsönös egymásra hatását tételezi (vö. pl. LANGACKER 1987, 2008; KEMMER–BARLOW 2000; TOLCSVAI NAGY 2013). Ilyen módon azok az elméleti belátások, amelyek az empirikus vizsgálatot motiválták, újragondolhatóvá is válnak egyben. Esetünkben az alábbi elméleti belátások motiválták az empirikus vizsgálatot:

a) a nyelvi konstrukciók alkalmazásával összefüggő metapragmatikai reflexivitás nemcsak az irónia lényegi ismerve, hanem mások mellet a humoré is;

b) az ironikusan értelmezett nyelvi konstrukciónak a kontextussal való inkongruenciája perspektivizációt eredményez, és az inkongruencia mértéke, szalenciája különböző lehet;

c) az irónia alkalmazása a szociokulturális praxis része, így az irónia népi kategóriájának vizsgálata nem kerülhető meg a tudományos leírás számára.

2.2. Az irónia és a humorérzék kapcsolata. Mind az irónia, mind a humor részletesen körüljárt téma az elmúlt évtizedek nyelvtudományi kutatásaiban. Annak ellenére, hogy két, egymástól független jelenségről van szó, gyakori együttállásukból következően határaik nemritkán mégis elmosódottnak tűnnek. Az iróniának a hétköznapi nyelvhasználatban betöltött szerepét vizsgáló korábbi kutatásunk szerint a nyelvhasználók az irónia egyik legfontosabb ismertetőjegyeként tartják számon a kritika mellett a humort. A gyakran ironizáló emberek két legfontosabb tulajdonságának pedig a humorérzékét és az intelligenciát tartják (l. SVINDT 2007). Mindez azt jelenti, hogy az irónia népi kategóriájában fontos összetevőként jelenik meg a humorérzék. Számos kutatást találunk az irónia és a humor kapcsolatának elemzésére (l. pl. ATTARDO 2002; GURILLO–ORTEGA 2013; HIRSCH 2011a, 2011b; továbbá vö. még NEMESI 2009, 2015), ám nem találkoztunk olyan kutatással, amely a humorérzéknek az iróniatermelésre gyakorolt hatását vizsgálja.

Jelen kutatásban azt a hétköznapi megfigyelést kíséreljük meg empirikus módszerekkel tesztelni, amely szerint az egyén humorérzéke befolyásolja nemcsak az irónia megértését, de annak termelését is. A *humorérzék* kifejezés esernyőterminus, mely éppen ezért nem teszi lehetővé az egyéni és (szocio)kulturális szinteken jelentkező különbségek egzakt leírását. Mérésére számos eljárás született (vö. pl. FEINGOLD–MAZZELLA 1991; KÖHLER–RUCH 1996; MARTIN–LEFCOURT 1984; RUCH 1996; SVEBAK 1996; THORSON–POWELL 1993). Az elmúlt évtizedek nemzetközi szakirodalmában a *humorérzék* terminus helyett gyakran találkozunk a *humorstílus* kifejezéssel (CRAIK et al. 1996; MARTIN et al. 2003), amely pontosabb, részletesebb képet kíván adni az egyén humoráról és ennek társas vonatkozásairól. (A *humorstílus* terminus alkalmazása stíluselméleti vonatkozásainak, implikációinak tárgyalását ugyanakkor a tanulmány nem tekinti céljának.)

Kutatásunkban a legszélesebb körben alkalmazott, több nyelvre sztenderdizált tesztet, a Humor Styles Questionnaire-t használjuk, amely kétféle adaptív (affiliatív és önerősítő) és kétféle maladaptív (agresszív és önleértékelő) humorstílust mér, ezeket tekinti az egyéni humorérzék meghatározó tényezőinek (MARTIN et al. 2003). A kutatások szerint az adaptív humorstílusok alkalmazása pozitívan hat a társas kapcsolatokra, az egyén személyes jóllétére és személyének megítélésére. Pozitív korrelációban áll az egyén önbizalmával, és negatív korrelációban a depresszív viselkedéssel és szorongással (CANN–MATSON 2014; DYCK–HOLTZMAN 2013; GIGNAC et al. 2014; YIP–MARTIN 2006). Jelen kutatást azonban elsősorban az motiválta, hogy nemcsak az irónia, hanem a humor esetében is azt feltételezzük, hogy az is összefügg a nyelvhasználók metapragmatikai tudatosságával, vagyis a képességükkel, hogy megnyilatkozásként és befogadóként is reflexíven tudnak viszonyulni a különféle nyelvi konstrukciókhoz és az azok alkalmazásával összefüggő kognitív folyamatokhoz, illetőleg szociokulturális elvárásokhoz (vö. VERSCHUEREN 1999: 187–189; TÁTRAI 2017: 1045–1046). Abból indu-

lunk ki, hogy azok a mozzanatok, amelyek NEMESI (2015: 149) áttekintése szerint közös vonásként jelennek meg a különböző szemantikai és pragmatikai kiindulópontú humorelméletekben, vagyis a *váratlanság*, *szokatlanság*, *elvárásértés*, *ellentmondás (inkongruencia)*, lényegileg összefüggnek a kontextusfüggő jelenlétképzéshez való reflexív viszonyulással.

3. A vizsgálat bemutatása. Kutatásunk célja annak feltárása, hogy hogyan hat az egyén humorérzéke az irónia hétköznapi használatára, létrehozására és megértésére. Funkcionális kognitív kiindulópontunkból következően reflexíven viszonyulunk az iróniának ahhoz a népi kategóriájához, amelyet a beszélők a maguk szocikulturális praxisában működtetnek. Így e vizsgálatban azt tekintjük iróniának, amit az általunk megkérdezett magyar beszélők annak tartanak. Az empirikus iróniakutatások nehézsége, hogy a kutató egyéni iróniaértelmezése már a vizsgálat tervezése során sem kerülhető meg. Különösen ügyeltünk ezért arra, hogy saját kutatói elvárásainkkal a lehető legkevésbé befolyásoljuk válaszadóinkat. Célunk az volt, hogy a kutatói iróniaértelmezés a lehető legkevésbé jelenjék meg preskriptíven a vizsgálatban, azaz a válaszadók ne általunk ironikusnak ítélt, esetleg a „klasszikus” – a szakirodalomban az irónia vizsgálata során újra és újra felhasznált – megnyilatkozásokról döntsenek. (A vizsgálatnak ugyanakkor nem célja, hogy az iróniát népi kategóriaként átfogóan jellemezze; erről l. SVINDT 2007.) A vizsgálatban arra kértük a résztvevők egyik csoportját, hogy ironikus megnyilatkozásokat hozzanak létre. Ezek ironikusságát, illetve annak mértékét a résztvevők másik csoportjával ítéltettük meg.

3.1. Hipotézisek. Feltételezésünk szerint az egyén humorérzéke (HQ), illetve humorstílusa hatással van mind az irónia produkciójára, mind annak megértésére. Hipotéziseink a következők:

(H1) A humorstílusok pozitívan korrelálnak az irónia megítélésével. Vagyis minél magasabb az iróniát létrehozó személy humorérzéke, annál ironikusabbnak ítélik a megítélők az általa produkált megnyilatkozást.

(H2) Minél magasabb a megítélő HQ-ja, annál könnyebben hoz egyértelmű ítéletet egy megnyilatkozás ironikusságáról.

(H3) Az átlag alatti humorstílusokkal rendelkezők kevésbé érzékenyek az átlag feletti humorstílusokkal létrehozott ironikus megnyilatkozásokra, egyúttal ironikusabbnak ítélik a szintén átlag alatti humorérzékekkel létrehozott megnyilatkozásokat, mint az átlag feletti humorérzékekkel rendelkezők.

3.2. Módszer. Kutatásunkban egy online, kétlépcsős kérdőíves vizsgálatban vizsgáltuk az irónia létrehozásának és megértésének folyamatait. A vizsgálat felépítését mutatja az 1. táblázat. Az első kérdőívben az irónia produkcióját mértük, a második kérdőívben az irónia megítélését. Mindkét kérdőív két egységből állt. Az első egység mindkét kérdőívben azonos volt: a kitöltők alapvető adatainak felvétele után (nem, életkor, lakóhely és iskolai végzettség) a humorérzék felmérése következett a Humor Styles Questionnaire segítségével. A kérdőívek a második egységben különböztek egymástól: az első kérdőív második egysége egy irónia-produkciós feladat volt, míg a második kérdőívben az első kérdőívből származó ironikusnak szánt megnyilatkozásokat kellett megítélniük a kitöltőknek.

1. táblázat
A vizsgálat felépítése

	1. kérdőív Az irónia produkciója	2. kérdőív Az irónia megítélése
Kitöltők	n = 130 (88 nő, 42 férfi) átlagéletkor: 36 év (min. 13, max. 78)	n = 272 (232 nő, 40 férfi) átlagéletkor: 43 év (min. 15, max. 76)
HQ mérés	Humor Styles Questionnaire (HSQ; MARTIN et al. 2003)	
Az irónia mérése	15 sajtófotó jellegű képhez egy-egy ironikusnak szánt képaláírás létrehozása	20 (5x4) képaláírás ironikusságának megítélése

A humorérzék mérésére alkalmazott tesztet angolból fordítottuk; magyar nyelvre nem sztenderdizált, de reliabilitása elfogadható (Cronbach-alfa = 0,635). A teszt sor négy, egyenként 8-8 kérdést tartalmazó altesztre bontható, összesen 32 kérdésből áll; két adaptív (affiliatív humor; önerősítő humor) és két maladaptív (agresszív humor; önleértékelő humor) humorstílust mér hétfokú Likert-skálán.

Az első, az irónia produkcióját vizsgáló kérdőívhez 15 képet használtunk, a képek kiválasztása során sajtófotók közül válogattunk. A képek közül kilenc valamilyen semleges(ebb) helyzetet vagy állapotot ábrázolt (pl. egy ködös autóúton a ködből előbukkanó autó), hat kép pedig valamilyen nem kifejezetten hétköznapi, inkább meglepő eseményt (pl. lovasderbin a lováról éppen lerepülő zsoké). A második, az irónia megítélését vizsgáló kérdőívben egy válaszadó öt képet látott, ezek közül három a hétköznapi képek közül, kettő pedig a meglepő, nem hétköznapi képek közül került ki.

Az iróniaprodukción vizsgáló kérdőívben a kitöltők azt az instrukciót kapták, hogy egy napilap képszerkesztőjeként írjanak ironikus képaláírást a 15 kép alá. Mivel a feladatban a résztvevők direkt felszólítást kaptak az iróniaprodukcóra, feltételeztük, hogy az általuk írt képaláírásokat ők maguk valóban ironikusnak tartják. A 130 válaszadótól összesen 1173 képaláírás született, ami azt jelenti, hogy a kitöltők mindössze a képek 60%-ához írtak képaláírást. Ebből az eredményből arra következtettünk, hogy ahová a kitöltőknek nem jutott eszébe általuk ironikusnak ítélt képaláírás, oda jellemzően nem írtak semmit. Ez megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a végül megszületett válaszokat a válaszadók maguk valóban ironikusnak tartották.

Az első, iróniaprodukción vizsgáló kérdőívbeli származó képaláírásokat ezután a kitöltő humorérzéke szerint csoportosítva három nagy kategóriát kaptunk: átlag alatti humorérzékkel rendelkezők; átlagos humorérzékkel rendelkezők; átlag feletti humorérzékkel rendelkezők megnyilatkozásai. Az átlagos humorérzékkel rendelkezők közé azokat a válaszadókat soroltuk, akik az összes kitöltő átlagához képest 1,5-1,5 szórási távolságon belül helyezkedtek el. Átlag alatti, illetve átlag feletti humorérzékűnek ítéltük a 1,5 szórási távolságon kívül eső válaszadókat. A második kérdőívhez az így létrehozott csoportokból a számítógép által

random kiválasztott 1-1 képalírást használtuk fel mindegyik kép esetében. Annak érdekében, hogy az iróniáról alkotott elméleti háttérfeltevéseinket is tesztelhesük, mindegyik képhez választottunk további egy olyan megnyilatkozást, amelyet az elméleti bevezetőben (2.) ismertetett szempontok alapján, tehát nem laikusként, mi magunk a leginkább ironikusnak ítéltünk. Jellemzően olyan képalírásokat választottunk ki tesztelésre, amelyek szemantikailag (pl. ellentét, tagadás alkalmazásával) nem élezték ki az inkongruenciát, hanem a perspektivizációban rejlő lehetőségeket enélkül, azaz kevésbé szaliensen aknázták ki. Így tehát minden képhez összesen 4-4 ironikusnak szánt megnyilatkozást rendeltünk a megnyilatkozást létrehozó humorérzéke szerint a következő módon: 1. átlag alatti humorérzék; 2- átlagos humorérzék; 3. átlag feletti humorérzék; 4. általunk választott megnyilatkozás. A második, az irónia megítélését vizsgáló kérdőív kitöltőinek ezen képalírások ironikusságát kellett egy ötfokú skálán megítélni. Egy kitöltő 5 képet látott, és az ahhoz tartozó 5×4, vagyis összesen 20 ironikusnak szánt megnyilatkozást ítélte meg. A képek alatt a képalírás-típusok (1–4.) random sorrendben szerepeltek.

A statisztikai elemzést az SPSS 22.0 verziójával végeztük.

4. Eredmények

4.1. A humorstílusokban nyújtott eredmények. A humorérzék és humorstílusok mérésére szolgáló kérdőív elemzése során az egyes humorstílusok altesztjeinek átlagait az összes kitöltő (n = 397) adatai alapján határoztuk meg. A humorérzék vizsgáló kutatások ellentmondóak abban a kérdésben, hogy van-e szignifikáns különbség az egyes humorstílusokban férfiak (n = 81) és nők (n = 316) között. A MANN–WHITNEY-teszt szerint a vizsgált mintán az adaptív humorstílusokban nincs szignifikáns különbség a férfiak és a nők eredményei között (affiliatív humor: $U = 12601,5$, $p = ,831$; önerősítő humor: $U = 12564$, $p = ,799$). A maladaptív humorstílusoknál azonban a férfiak szignifikánsan magasabb eredményt értek el, mint a nők (agresszív humor: $U = 9678$, $p = ,001$; önleértékelő humor: $U = 9876,5$, $p = ,002$). A kitöltők magasabb pontszámot értek el a pozitív, azaz adaptív humorstílusokban, mint a negatív, azaz maladaptív humorstílusokban (2. táblázat).

2. táblázat

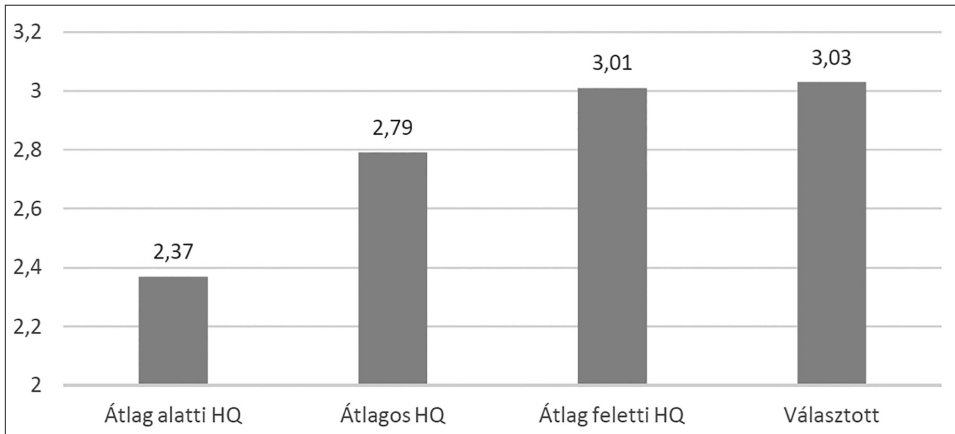
A humorstílusokban mért eredmények

	Átlag
Affiliatív humor	44,1
Önerősítő humor	33,0
Agresszív humor	27,4
Önleértékelő humor	24,1

4.2. A humorérzék hatása az iróniaprodukcióna. Az eredmények azt mutatják, hogy az ironikusnak szánt megnyilatkozás megítélésére hatással van az azt létrehozó megnyilatkozónak a humorérzéke (1. ábra).

1. ábra

A megnyilatkozások megítélésének átlaga a létrehozó humorérzéke szerint

Az eredményeket Friedman's Anova-moddal elemezve azt találtuk, hogy szignifikáns különbség van a létrehozó humorérzéke szerint a megnyilatkozások megítélésében: minél magasabb a létrehozó humorérzéke, annál ironikusabbnak ítélik a megítélők a megnyilatkozást ($n = 267$, $\chi^2(3) = 131,02$, $p < ,001$). A Wilcoxon-próbával végzett post hoc teszt szerint kizárólag az általunk választott megnyilatkozások és az átlag feletti humorérzékekkel létrehozott megnyilatkozások megítélése között nincsen szignifikáns különbség ($z = -,821$, $p = ,405$), ezeket a megnyilatkozásokat a megítélők hasonlóan ironikusnak ítélték. A legalacsonyabb értékelést az átlag alatti humorérzékekkel rendelkezők megnyilatkozásai kapták, ezeket értékelték a válaszadók a legkevésbé ironikusnak. Az átlagos humorérzékű megnyilatkozók iróniái szignifikánsan magasabb értékelést kaptak az átlag alattiakhoz képest ($z = -6,216$, $p < ,001$), de szignifikánsan alacsonyabbat az átlag felettihez ($z = -3,784$, $p < ,001$), illetve az általunk választott iróniákhoz ($z = -4,559$, $p < ,001$) képest.

Az ironikusnak szánt megnyilatkozás megítélését tehát befolyásolja a megnyilatkozást létrehozó humorérzékének mértéke. Az alábbiakban bemutatjuk a leginkább, valamint a legkevésbé ironikusnak ítélt megnyilatkozásokat a hozzájuk tartozó képi stimulusokkal együtt.

A legmagasabb, 4,06-os értékelést kapott képaláírás (a) átlag feletti humorérzékekkel rendelkező személytől származik, míg a második legmagasabb értékelést (3,97) kapott képaláírás (b) egy általunk választott megnyilatkozás. Mindkét megnyilatkozás szaliens iróniát tartalmaz, abban az értelemben, hogy e megnyilatkozások nyelvileg is kifejtették teszik (vö. *rövidebbek*, illetve *jó időt*), és így felerősítik az ironikus értékelésre jellemző inkongruenciát (maga az ironikus értékelés ettől természetesen implicit marad).

(a) *Egyre rövidebbek az orvosi várólisták!*

(b) *Az őrök kihasználták a hétvégi jó időt, sokan kirándulni mentek*

A két legkevésbé ironikusnak ítélt megnyilatkozás átlag alatti humorérzékkel rendelkező személyektől származott, az egyiket (c) 1,7-re, míg a másikat (d) 1,73-ra értékelték a válaszadók.

(c) *Gyűrötten, kidobva*

(d) *Repülés*

4.3. A humorérzék hatása az irónia megértésére. A humorérzék hatását az iróniamegértésre humorstílusonként elemeztük. Feltételeztük, hogy az adaptív humorstílusokban (affiliatív és önerősítő) átlag feletti humorérzékkel rendelkezők ironikusabbnak ítélik a szintén átlag feletti humorérzékkel létrehozott megnyilatkozásokat az átlag alatti adaptív humorstílusokkal rendelkezőknél. Emellett éppen fordított eredményt vártunk a maladaptív humorstílusoknál (agresszív és önleértékelő humor), vagyis azt feltételeztük, hogy az átlag alatti maladaptív humorstílusokkal rendelkezők ironikusabbnak ítélik a pozitív humorérzékkel létrehozott megnyilatkozásokat, és kevésbé ironikusnak a negatív humorérzékkel létrehozott megnyilatkozásokat azoknál, akiknél átlag feletti maladaptív humorstílust mértünk.

3. táblázat

A létrehozó humorérzéke szerint csoportosított képalírás-típusok megítélésének átlaga a megítélő humorérzéke szerint

A megítélő humorérzéke		Képalírás-típusok a létrehozó humorérzéke szerint			
		Negatív HQ	Átlagos HQ	Pozitív HQ	Választott
Affiliatív humor	átlag alatti (n = 22)	2,16	2,73	3,11	2,84
	átlag feletti (n = 2)	1,60	2,10	2,5	3,3
Önerősítő humor	átlag alatti (n = 23)	2,07	2,75	2,83	2,74
	átlag feletti (n = 14)	2,41	2,64	3,31	3,04
Agresszív humor	átlag alatti (n = 17)	2,75	2,68	3,01	3,07
	átlag feletti (n = 18)	1,92	2,66	2,93	3,10
Önleértékelő humor	átlag alatti (n = 14)	2,34	2,57	2,84	3,04
	átlag feletti (n = 19)	2,58	2,79	2,89	2,94

Várakozásunkkal ellentétben a megítélők humorérzékük jellegétől függetlenül hasonló ítéletet hoztak az átlag alatti, átlagos, átlag fölötti humorérzékkel létrehozott és az általunk választott megnyilatkozásoknál is (3. táblázat). A Kruskal–Wallis-teszt egyetlen képalírás-típusnál sem mutatott szignifikáns különbséget az átlag alatti és az átlag feletti humorérzékkel rendelkező megítélők eredményeiben egyik humorstílus esetében sem.

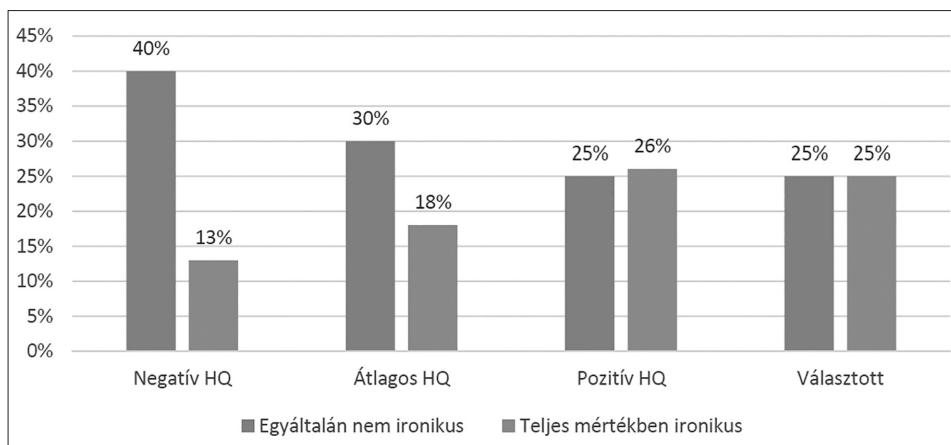
4.4. Az ironikusság megítélésének egyértelműsége. A fentiek azt mutatják, hogy a megítélők humorérzékük mértékétől függetlenül hasonlóan ítélték meg az egyes megnyilatkozásokat: szignifikánsan magasabb értékelést kaptak a magasabb humorérzékkel rendelkezők megnyilatkozásai, mint az alacsonyabb HQ-val rendelkezőké (l. 1. ábra). Emellett azonban érdemes azt is megvizsgálni, hogy a válaszadók mennyire hoztak egyértelműen elfogadó vagy egyértelműen elutasító ítéletet az egyes – humorérzék alapján csoportosított – képalírás-típusok esetében, azaz mennyire könnyen döntöttek egy megnyilatkozás ironikusságának elfogadása vagy elutasítása mellett. Mivel a második, az irónia megítélését vizsgáló kérdőívben azt kérdeztük a kitöltőktől, hogy mennyire tartják ironikusnak a kapott képalírásokat, válaszaik voltaképpen nem arról adnak információt, hogy az adott megnyilatkozást ironikusan értelmezik-e, avagy nem. A válaszok sokkal inkább azt mutatják meg,

hogy a megkérdezettek az adott megnyilatkozást mennyire tartják az irónia jó példányának, illetve mennyire nem tartják annak, valamint hogy az adott megnyilatkozások mennyire adnak lehetőséget ironikus értelmezésre, illetve mennyire nem.

A létrehozó humorérzéke szerint csoportosítva a képaláírásokként szereplő, ironikusnak szánt megnyilatkozásokat, nagy különbségeket találunk az egyértelmű ítéletek arányában (2. ábra). Egyértelmű ítéletnek tekintjük az ötfokú Likert-skála két végét, vagyis azt, ha a válaszadó teljesen elutasította (1: „egyáltalán nem ironikus”), vagy teljesen elfogadta (5: „teljes mértékben ironikus”) az adott képaláírást. Úgy tűnik, hogy a válaszadók nagyobb arányban utasítják el bizonyos megnyilatkozások ironikusságát, mint más megnyilatkozásokét.

2. ábra

Az egyértelmű ítéletek aránya az egyes képaláírás-típusokban

Az egyértelműen negatív és egyértelműen pozitív ítéletek arányait vizsgálva azt látjuk, hogy az összes ítélet 31%-a volt egyértelmű elutasítás, szemben az egyértelmű elfogadás 21%-os arányával. Ez arra utal, hogy könnyebb ítéletet hozni abban a kérdésben, hogy mi az, ami biztosan nem tűnik jó iróniának, mint döntést hozni arról, hogy mit tartunk egyértelműen jó iróniának. Az átlag alatti humorérzékekkel létrehozott megnyilatkozásokat a válaszadók 40%-a egyértelműen elutasította. Az átlag fölötti humorérzékekkel létrehozott, valamint az általunk választott megnyilatkozások esetében azonos arányban választották a válaszadók az „egyáltalán nem ironikus” és a „teljes mértékben ironikus” lehetőséget (25-25%). Mindegyik humorérzék szerinti képaláírás-típus esetében a válaszadóknak körülbelül a fele hozott valamilyen előjelű egyértelmű döntést. Az eredmények szerint a megítélők kevésbé értékelik iróniának azokat a megnyilatkozásokat, amelyeket átlag alatti humorérzékekkel rendelkezők hoztak létre. Ezzel szemben nem látunk arra utaló tendenciát, hogy az átlag feletti humorérzékekkel rendelkezők megnyilatkozásairól ugyanilyen arányban hoznának magabiztos pozitív (azt egyértelműen ironikusnak ítéelő) döntést.

Feltételeztük, hogy minél magasabb a megítélő humorérzéke, annál több egyértelmű ítéletet fog hozni egy megnyilatkozás ironikusságának megítélése során, szemben az átlag alatti HQ-val rendelkezőkkel. A teljes elutasítás és a teljes elfogadás arányait humorstílusonként vizsgáltuk. Az elemzést egyutas Anova-modellel végeztük. A 4. a) és a 4. b) táblázat azt mutatja, hogy az egyes válaszadók milyen arányban fogadták el teljes mértékben ironikusként vagy éppen egyáltalán nem ironikusként az adott képaláírás-típus ironikusnak szánt megnyilatkozásait.

4. a) táblázat

A teljes mértékben ironikusnak ítélt megnyilatkozások aránya humorstílusonként

A megítélő humorérzéke		Képaláírás-típusok a létrehozó humorérzéke szerint			
		Negatív HQ	Átlagos HQ	Pozitív HQ	Választott
Affiliatív humor	átlag alatti (n = 22)	16%	17%*	30%	20%*
	átlag feletti (n = 2)	18%	0%*	30%	32%*
Önerősítő humor	átlag alatti (n = 23)	12%	14%	22%	14%*
	átlag feletti (n = 14)	14%	19%	28%	28%*
Agresszív humor	átlag alatti (n = 17)	14%	21%	28%	20%
	átlag feletti (n = 18)	10%	20%	22%	30%
Önleértékelő humor	átlag alatti (n = 14)	18%	14%	30%	34%
	átlag feletti (n = 19)	12%	17%	26%	28%

* $p < 0,05$

4. b) táblázat

Az ironikusság teljes elutasításának aránya humorstílusonként

A megítélő humorérzéke		Képaláírás-típusok a létrehozó humorérzéke szerint			
		Negatív HQ	Átlagos HQ	Pozitív HQ	Választott
Affiliatív humor	átlag alatti (n = 22)	36%	28%	24%	25%
	átlag feletti (n = 2)	43%	36%	26%	25%

Önerősítő humor	átlag alatti (n = 23)	36%	33%	23%	28%
	átlag feletti (n = 14)	54%	33%	22%	28%
Agresszív humor	átlag alatti (n = 17)	36%*	36%	27%	29%
	átlag feletti (n = 18)	62%*	31%	28%	28%
Önleértékelő humor	átlag alatti (n = 14)	37%	37%	34%	30%
	átlag feletti (n = 19)	40%	28%	25%	28%

* $p < 0,05$

Az eredmények azt mutatják, hogy az átlag feletti adaptív humorstílusokkal (affiliatív, önerősítő) rendelkezők szignifikánsan nagyobb arányban ítélik teljes mértékben ironikusnak az általunk választott megnyilatkozásokat, mint az átlag alatti adaptív humorstílusokkal rendelkezők. Ezzel szemben sem az átlag alatti, sem pedig az átlag feletti humorérzékkel létrehozott megnyilatkozások elfogadásában nincsen szignifikáns különbség egyik humorstílus esetén sem. Az ironikuság elutasításának vizsgálata során azt látjuk, hogy mindössze az átlag feletti agresszív humorstílussal rendelkezők utasítják el szignifikánsan nagyobb arányban az átlag alatti humorérzékkel létrehozott megnyilatkozásokat.

5. Következtetések. Az eredmények részben igazolták hipotéziseinket. Az első hipotézisünkben (H1) feltételeztük, hogy minél magasabb az iróniát létrehozó személy adaptív humorérzéke, annál ironikusabbnak ítélik a megítélők az általa létrehozott ironikusnak szánt megnyilatkozást. Hipotézisünk igazolódott: az átlag fölötti humorérzékkel rendelkezők ironikusnak szánt megnyilatkozásai szignifikánsabb magasabb megítélést kapnak, mint az átlag alatti humorérzékkel rendelkezőké. Úgy tűnik tehát, hogy a nyelvhasználók által megfelelőnek, hatásosnak ítélt ironia létrehozásában releváns tényező az azt létrehozó személy jó humorérzéke.

Második hipotézisünk (H2) szerint minél magasabb a megítélő HQ-ja, annál egyértelműbb ítéleteket hoz abban a kérdésben, hogy mi az, amit biztosan nem tart jó iróniának, és mi az, amit annak tart. Az elemzést humorstílusonként végeztük el. Ez a hipotézisünk részben igazolódott. Azt találtuk ugyanis, hogy a nyelvhasználók – humorérzékük mértékétől függetlenül – egyértelműbben ítélnék abban a kérdésben, hogy mit nem tartanak jó iróniának, azaz megfelelő mértékben ironikus megnyilatkozásnak, mint abban, hogy mit tartanak annak. Emellett az eredmények azt is mutatják, hogy az átlag feletti adaptív humorstílusokkal rendelkezők szignifikánsan magasabbra értékelik az általunk választott, nagyrészt implicit iróniát tartalmazó megnyilatkozásokat, mint az átlag alatti humorstílussal rendelkezők.

Harmadik hipotézisünk (H3) nem igazolódott: az átlag alatti humorérzékkel rendelkező megítélők – az átlag feletti humorérzékkel rendelkezőkhöz hasonlóan – nem ítélik iróniának az átlag alatti humorérzékkel létrehozott ironikusnak szánt megnyilatkozásokat. Ez az eredmény azt látszik megerősíteni, hogy habár az adatok meglehetősen szórtak abban a tekintetben, hogy az ironikusnak szánt megnyilatkozások mennyire tekinthetők az irónia jó példányainak, a megkérdezetteknek mégiscsak vannak egyirányba mutató – és a humorérzéküktől jellemzően nem függő – preferenciái, elvárásai a jó irónia tekintetében.

Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy az irónia produkciójára nagyobb hatással van az egyén humorérzéke, mint az irónia megértésére. A megítélők humorstílusonként mért humorérzékük mértékétől függetlenül hasonlóan ítélik meg az átlag alatti humorérzékkel és az átlag feletti humorérzékkel rendelkezők által létrehozott megnyilatkozásokat – előbbieket jóval nagyobb mértékben utasítják el, mint az utóbbiakat. A különböző humorstílusokat tekintve szignifikáns különbséget csak az agresszív humorstílus esetén mértünk: az átlag feletti agresszív humorral rendelkezők szignifikánsan nagyobb arányban utasítják el az átlag alatti humorérzékkel létrehozott megnyilatkozások ironikusságát, mint az átlag alatti agresszív humorral rendelkezők. Úgy tűnik továbbá, hogy – szemben a maladaptív (agresszív, önleértékelő) humorstílusú adatközlőkkel – az adaptív (affiliatív, önerősítő) humorstílusú adatközlők az implicit(ebb) iróniát preferálják. Ebből arra következtethetünk, hogy azt az irónia népi kategóriájának centrálisabb, tipikusabb, jellemzőbb példányának tekintik. Az általunk választott megnyilatkozások esetében szignifikáns különbséget találtunk mindkét adaptív humorstílus esetén. Az átlag feletti adaptív humorstílussal rendelkezők szignifikánsan ironikusabbnak ítélték az általunk választott megnyilatkozásokat, mint az átlag alatti adaptív humorstílusokkal rendelkezők. Mi magunk – ha a válaszok között találtunk ennek megfelelő képaláírásokat – olyan megnyilatkozásokat részesítettünk előnyben a kiválasztásnál, amelyekre az implicitebb, nem kifejezetten szaliens irónia volt jellemző. Vagyis nem olyan képaláírásokat választottunk ki, amelyek szemantikailag (pl. ellentét, tagadás alkalmazásával) kiélezték az inkongruenciát, hanem olyanokat, amelyek a perspektívizációban rejlő lehetőségeket e nélkül az explicitté tett szembeállítás nélkül aknázták ki, és így tudatosították azt az értelmezésbeli és értékelésbeli távolságot, amely elválasztja egymástól a megnyilatkozó perspektíváját és az adott konstrukcióban (itt az általában mondatnyi teljes megnyilatkozásokban) érvényesülő perspektívát (pl. a behavazott tájon pici pontként látható, a képen egyetlen emberként havat lapátoló férfi képéhez a következő megnyilatkozást választottuk: *Sármos, önálló, gazdag férfi keresi élete párját társas eseményekre!*).

Az irónia népi kategóriájára alapozó kutatás fontos tanulsága továbbá, hogy az irónia, illetve egy nyelvi konstrukció ironikussága nem feltétlenül „igen vagy nem” kérdéseket artikulálhatók. Az irónia jelenségének összetettségére figyelmeztet, hogy a lényegileg ironikusnak szánt megnyilatkozások ironikussága egyáltalán nem magától értetődő az értelmezők számára. Egy ironikusnak szánt megnyilatkozás ironikussága, megfelelése az ironikus megnyilatkozásokkal szembeni elvárásoknak fokozat kérdése. Az a kérdés pedig, hogy melyek is ezek a – jó humorérzéken túlmutató – elvárások, további kutatásokra ösztönözhet bennünket.

Kulcsszók: iróniaprodukció, iróniamegértés, humorérzék, humorstílusok, metapragmatikai tudatosság, metapragmatikai reflexivitás.

Hivatkozott irodalom

- ATTARDO, SALVATORE 2000a. Irony as relevant inappropriateness. *Journal of Pragmatics* 32: 793–826. [https://doi.org/10.1016/s0378-2166\(99\)00070-3](https://doi.org/10.1016/s0378-2166(99)00070-3)
- ATTARDO, SALVATORE 2000b. Irony markers and functions: Toward a goal-oriented theory of irony and its processing. *Rask* 12: 3–20.
- ATTARDO, SALVATORE 2002. Humor and irony in interaction: From mode adoption to failure of detection. In: ANOLLI, L. – CICERI, R. – RIVA, G. eds., *Say not to say: New perspectives on miscommunication*. IOS Press, Amsterdam. 159–179.
- CANN, ARNIE – MATSON, CHELSEA 2014. Sense of humor and social desirability: Understanding how humor styles are perceived. *Personality and Individual Differences* 66: 176–180. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.03.029>
- CRAIK, KENNETH H. – LAMPERT, MARTIN D. – NELSON, ARVALEA J. 1996. Sense of humor and styles of everyday humorous conduct. *Humor* 9: 273–302. <https://doi.org/10.1515/humr.1996.9.3-4.273>
- DYCK, KYLE T. H. – HOLTZMAN, SUSAN 2013. Understanding humor styles and well-being: The importance of social relationships and gender. *Personality and Individual Differences* 55: 53–58. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.01.023>
- FEINGOLD, ALAN – MAZZELLA, RONALD 1991. Psychometric intelligence and verbal humor ability. *Personality and Individual Differences* 12: 427–435. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(91\)90060-o](https://doi.org/10.1016/0191-8869(91)90060-o)
- GIBBS, RAYMOND W. – COLSTON, HERBERT L. eds. 2007. *Irony in language and thought: A cognitive science reader*. Lawrence Erlbaum, Mahwah (NJ.).
- GURILLO, LEONOR R. – ORTEGA, ALVARADO M. B. 2013. The pragmatics of irony and humor. In: GUNILLO, R. L. – ORTEGA, M. B. A. eds., *Irony and humor: from pragmatics to discourse*. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 1–16. <https://doi.org/10.1075/pbns.231.01rui>
- HIRSCH, GALIA 2011a. Between irony and humor: a pragmatic model. *Pragmatics and Cognition* 19: 530–561. <https://doi.org/10.1075/pc.19.3.07hir>
- HIRSCH, GALIA 2011b. Redundancy, irony and humor. *Language Sciences* 33: 316–329.
- KEMMER, SUZANNE – BARLOW, MICHAEL 2000. Introduction: A usage-based conception of language. In: BARLOW, MICHAEL – KEMMER, SUZANNE eds., *Usage-Based Models of Language*. CSLI Publications, Stanford. vii–xxviii.
- KÖHLER, GABRIELE – RUCH, WILLIBALD 1996. Sources of variance in current sense of humor inventories: How much substance, how much method variance? *Humor* 9: 363–397. <https://doi.org/10.1515/humr.1996.9.3-4.363>
- LANGACKER, RONALD W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

- MARTIN, ROD A., – LEFCOURT, HERBERT M. 1984. Situational Humor Response Questionnaire: Quantitative measure of sense of humor. *Journal of Personality and Social Psychology* 47: 145–155. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.47.1.145>
- MARTIN, ROD et al. 2003. Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality* 37: 48–75. [https://doi.org/10.1016/s0092-6566\(02\)00534-2](https://doi.org/10.1016/s0092-6566(02)00534-2)
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2009. *Az alakzatok kérdése a pragmatikában*. Loisir Kiadó, Budapest.
- NEMESI ATTILA LÁSZLÓ 2015. Melyik pragmatikaelméletnek van a legjobb „humorérzéke”? In: BÓDOG ALEXA – CSATÁR PÉTER – NÉMETH T. ENIKŐ – VECSEY ZOLTÁN szerk., *Használat és hatás: újabb eredmények a magyarországi pragmatikai kutatásokban*. Loisir Kiadó, Budapest. 123–156.
- REYES, ANTONIO – ROSSO, PAOLO – BUSCALDI, DAVIDE 2012. From humor recognition to irony detection: The figurative language of social media. *Data and Knowledge Engineering* 74. 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.datak.2012.02.005>
- RUCH, WILLIBALD 1996. Measurement approaches to the sense of humor: Introduction and overview. *Humor* 9: 239–250. <https://doi.org/10.1515/humr.1996.9.3-4.239>
- SIMON GÁBOR 2018. Az igei jelentés metaforizációjának mintázatai. Nyelvtan- és korpuszvezérelt esettanulmányok. *Jelentés és Nyelvhasználat* 5: 1–36. <https://doi.org/10.14232/jeny.2018.1.1>
- SVEBAK, SVEN 1996. The development of the Sense of Humor Questionnaire: From SHQ to SHQ-6. *Humor* 9: 341–361. <https://doi.org/10.1515/humr.1996.9.3-4.341>
- SVINDT VERONIKA 2007. Iróniaértelmezés elméletben és gyakorlatban. *Első Század* 6/1: 171–208.
- TÁTRAI SZILÁRD 2008. Irónia. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Alakzatlexikon*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 311–320.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TÁTRAI SZILÁRD 2017. Pragmatika. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 897–1058.
- THORSON, JAMES A., – POWELL, F. C. 1993. Development and validation of a Multidimensional Sense of Humor Scale. *Journal of Clinical Psychology* 48: 13–23.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VERSCHUEREN, JEF 1999. *Understanding pragmatics*. Arnold, London etc.
- VERSCHUEREN, JEF – BRISARD, FRANK 2009. Adaptability. In: VERSCHUEREN, JEF – ÖSTMAN, JAN-OLA eds., *Key notions for pragmatics*. Handbook of Pragmatics Highlights 1. John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia. 28–47.

What makes a good piece of irony?

The role of sense of humor in producing and comprehending irony

The paper discusses the relationship between irony and sense of humor. The point of departure is the popular category of irony, that is, whatever people in general consider to be irony or ironical will be accepted here as irony and ironical, respectively. On the other hand, we emphatically rely

on the theoretical and methodological background assumption of functional cognitive pragmatics with respect to the interpretation of irony: the assumption that irony capitalizes on reflexivity, one of the fundamental properties of linguistic cognition, and in particular, participants' metapragmatic awareness, in an emergent manner. The initial hypothesis of the paper is that sense of humor is positively correlated with both irony production and irony comprehension. The empirical study consists of two steps: we conducted two cascaded online questionnaire studies on the production and comprehension of irony, respectively, in relation to sense of humor. We used standardized tests to measure the participants' aptitude for producing/comprehending humor. The study of recognizing and producing irony took place with reference to 15 pictorial stimuli. In our statistical analyses we found that ironical utterances produced with high-level sense of humor were judged significantly more ironical by addressees than those produced by speakers with average or below-average sense of humor. On the other hand, the analyses showed that, in most cases, their own below-average vs. above-average sense of humor did not significantly help participants in judging the level of irony of the utterances presented to them.

Keywords: irony production, irony comprehension, sense of humor, humor styles, metapragmatic awareness, metapragmatic reflexivity.

SVINDT VERONIKA
MTA Nyelvtudományi Intézet

TÁTRAI SZILÁRD
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Jagelló Egyetem